

Markkinatalous ratkaisuna ympäristöongelmiin

Martti Vihanto

Markkinatalous voidaan määritellä yhteiskuntajärjestelmäksi, jossa kaikki niukat resurssit ovat jonkun ihmisen yksityisessä omistuksessa. Jokaisella on oikeus käyttää omaisuuttaan vapaasti niin kuin hän itse haluaa edellyttäen, ettei hän niin tehdessään loukkaa muiden vastaavia oikeuksia. Monesti omaisuuden käyttö rajoittaa muiden vapauksia, ja silloin on päätettävä, kenellä on paras oikeus käyttää omaisuuttaan ja kenen oikeutta on siis puolustettava. Yleensä ristiriitoihin on löydettävissä selvä ja ilmeinen ratkaisu, jonka kuka tahansa voi hyväksyä heti kun se on esitetty. Nämä luonnolliset tai prominentit ristiriitojen ratkaisut muodostavat markkinatalouden perustan, ja ne tekevät mahdolliseksi sen rauhanomaisen yhteistyön ja turvallisuuden, joka on markkinataloudelle ominaista (Rothbard 1978).

Joidenkin ristiriitojen kohdalla prominenttia ratkaisua ei ole haluttu hyväksyä, sillä sen on katsottu haittaavan liikaa talouden normaalia toimintaa. Voidaan esimerkiksi katsoa, että maanomistaja omistaa maa-alueensa yläpuolella olevan ilmatilan aina korkeimpia ilmakehän kerroksia myöten, koska ketään muutakaan ilmeisempää omistajaa ei voida osoittaa. Maanomistajat voivat myydä ylemmät ilmakehät esimerkiksi lentoyhtiölle, joka voi näin harjoittaa lentotoimintaa loukkaamatta kenenkään muiden oikeuksia. Ongelmana tässä ratkaisussa on se, että lentoyhtiön on ostettava monen eri henkilön omistuksessa oleva ilmatila, tai sen on ainakin ostettava lupa harjoittaa lentoliikennettä monelta eri henkilöltä, ja tämä aiheuttaa valtavia sopimuskustannuksia.

Ongelma on koetettu ratkaista siirtämällä lupa käyttää ilmatilaa tiettyihin tarkoituksiin valtiotalolle, joka voi pakottaa ilmatilan omistajat hyväksymään omaisuutensa käytön esimerkiksi autojen pakokaasujen sijoituspaikkana. Periaatteessa valtiovallan olisi pantava autoilijat maksamaan vahingonkorvauksia ilmatilan omistajille näiden kokemien haittojen mukaan, mutta valtiotalta ei ole aina tuominnut tällaisia vahingonkorvauksia tai se on pitänyt vahingon-

korvaukset itsellään. Tällä tavoin ulkoiset haitat yleensä syntyvät. Ulkoinen haitta voidaan määritellä haitaksi, jonka joku aiheuttaa toiselle loukkaamalla tämän oikeuksia ja maksamatta korvausta. Monesti ulkoisia haittoja pidetään osoituksena markkinatalouden epäonnistumisesta, mutta koska ne ovat periaatteessa kiellettyjä markkinataloudessa ne osoittavat pikemminkin valtiovalnan epäonnistuneen yksityisomaisuuden suojelussa (Mises 1966, 658).

Ulkoisten haittojen ja yksityisomaisuuden loukkausten salliminen ovat siinä mielessä taloudellisesti perusteltuja, että jos markkinat eivät pysty sopimuskustannuksista johtuen siirtämään resursseja arvokkaimpiin käyttöihinsä, valtiotalta voi markkinatalouden periaatteista poikkeamalla tuottaa kansantalouden kannalta tehokkaita ratkaisuja. Esimerkiksi jos järven rannalla sijaitseva yritys on valmis maksamaan oikeudesta päästää järveen jätevesiä 100 mk ja järvenomistajat ovat valmiit hyväksymään saastuttamisen jos he saavat yhteenlaskettuna 80 mk:n korvauksen, saastuttamisluvan vaihdannan edellytykset näyttävät olevan voimassa ja markkinat näyttävät siis pystyvän itse huolehtimaan järven tehokkaasta käytöstä. Jos kuitenkin neuvottelut aiheuttavat enemmän kustannuksia kuin mikä on 20 mk:n hintaero, lupa saastuttaa järveä jää sen prominentteille omistajille ja järvi ei ole kansantalouden kannalta parhaassa käytössä. Neuvottelut saattavat todella olla erittäin kalliita, sillä veden ominaisuuksiin kuuluu virtaaminen toisen omistamalta alueelta toiselle ja järven jokaisen omistajan lupa siis tarvitaan. Valtiovalta voi nyt »simuloida» markkinoita antamalla yritykselle luvan saastuttaa ja pakottamalla järven omistajat hyväksymään tämän ratkaisun. Valtiovalta kykenee välttämään sopimuskustannukset, sillä sen ei tarvitse neuvotella järven omistajien kanssa ja houkutella heitä vapaaehtoisesti suostumaan järven saastuttamiseen, vaan valtiotalta voi yksinkertaisesti sanella mielestään optimaalisen ratkaisun.

Edellä hahmoteltu ratkaisu saastuttamisl-

pien vaihdannan esteisiin saa voimakasta tukea talousteoreettisesta tutkimuksesta, joka tunnetaan lain taloustieteen nimellä (Posner 1986). Useimpien taloustieteilijöiden mukaan markkinatalouden säännöt eivät ole sillä tavalla luonnollisia tai itsestäänselviä kuin prominenssiteoriassa ajatellaan, vaan valtiovallan on tapauskohtaisesti päätettävä, kenen oikeutta on puolustettava kussakin ristiriitatilanteessa. Esimerkiksi järven saastuttaminen on tarkoituksenmukaista hyväksyä, vaikkei saastuttaja ole saanut siihen lupaa järven omistajilta, jos saastuttamisesta koituvat hyödyt ylittävät kustannukset. Tästä ajattelusta seuraa, että uidessaan järvesään tai pyytäessään sieltä kalaa järvenomistajat tavallaan loukkaavat rannalla toimivan tehtaan oikeuksia valita saastuttavia tuotantomenetelmiä silloin kuin näitä tuotantomenetelmät tuottavat enemmän arvoa kuin uintinautinto tai kalansaaliit (Coase 1960, 13). Markkinatalous ei ole tällöin yksiselitteinen yhteiskuntajärjestelmä, vaan aivan kuten keskussuunnittelutaloudessa valtiovallalla on tehtävä päätökset aina sen mukaan, mikä näyttää parhaiten edistävän yleistä hyvinvointia kussakin yksittäistapauksessa erikseen.

Yksityisomaisuuden periaatteesta poikkeamiseen liittyy useita merkittäviä ongelmia. Ensinnäkin valtiovallalla valtuudet päättää vapaasti yksityisomaisuuden käytöstä omaan harkintaansa perustuen antavat runsaasti mahdollisuuksia harkintavallan väärinkäytölle. Markkinatalouden ja sen perustana olevan yksityisomaisuuden periaatteen tärkein ominaisuus juuri on, että kun valtiovalta joutuu sokeasti ja poikkeuksetta noudattamaan tiettyjä prominentteja sääntöjä ristiriitoja ratkaistessaan, sillä ei ole juurikaan tilaisuutta käyttää pakkovaltaansa väärin (Hayek 1960, 153).

Poikkeaminen yksityisomaisuuden periaatteesta on yhteiskuntajärjestyksen kannalta myös siinä mielessä vahingollista, että yksityisomaisuuden loukkaukset pyrkivät vähitellen laajenemaan sellaisillekin alueille, joilla ne eivät edistä kansantaloudellista tehokkuutta. Vaikka valtiovallalla edustajat tekisivät kaikkensa käyttääkseen valtaansa oikein ja vain yleisen edun mukaisella tavalla, yksityisomaisuuden loukkauksilla on taipumus laajentua, sillä vallassa pysyäkseen etenkin kansanedustajien on tarjottava erilaisille eturyhmille erityisasetuksia, ja tällaisia etuja voidaan usein tarjota vain loukkamalla muiden oikeuksia. Enemmistödemokratiaan perustuvassa järjestelmässä yksittäisen kansanedustajan tai puolueen ei kannata ajaa

kaikkia hyödyttävää hyvää ympäristölainsäädäntöä, sillä se on eräänlainen julkishyödyke, josta myös muut saavat saman hyödyn ilman korvausta tai omia ponnisteluja (Kivikari 1972, 28). On jopa mahdollista, että erilaiset saastuttamisesta hyötyvät eturyhmät ryhtyvät aktiivisesti etsimään erityisasetuksia ja painostamaan poliitikkoja, joiden ne tietävät olevan avuttomia tällaisten vaatimusten edessä. Tyypillisesti eturyhmät perustelevat vaatimuksiaan sellaisilla kansantaloudellisilla näyttävillä näkökohdilla kuin työllisyyden ylläpidolla ja kansainvälisellä kilpailukyvyllä. Markkinataloudessa privilegioitsintä ei tuota tulosta eikä sitä näin ollen myöskään esiinny, koska valtiovalta voi torjua sen tehokkaasti vetoamalla oman vaikutusvaltansa yläpuolella oleviin periaatteisiin (Hayek 1979, 16).

Yksityisomaisuuden periaatteesta poikkeaminen on ongelmallista myös sen vuoksi, että valtiovallalla ei yleensä ole optimaalisten päätösten edellyttämää informaatiota. Omaisuuden käytössä tarvittava tieto on hajallaan eri ihmisten hallussa ja jokainen tuntee parhaiten oman välittömän ympäristönsä, minkä vuoksi valtiovallalla edustajilla ei voi olla sellaista aikaa ja paikkaan liittyvää erityistietämystä, jota tarvitaan omaisuuden käyttämiseksi järkevällä tavalla. Hajallaan olevan tiedon saaminen mahdollisimman nopeasti kaikkien käyttöön on kansantalouden tehokkaan toiminnan kannalta tärkeää, ja tähän tavoitteeseen pääsemisen perusedellytys on ihmisten vapaus käyttää hallussaan olevaa tietoa hyväksi. Markkinatalous maksimoi ihmisten toimintavapauden ja edistää tämän vuoksi voimakkaasti tiedon järkevää käyttöä, sillä se rajoittaa pakon käytön vain siihen välttämättömään minimiin, joka tarvitaan ristiriitojen ratkaisemiseksi (Hayek 1973). Yksityisomaisuuden periaate kannustaa ihmisiä myös etsimään aivan uutta tietoa, mikä aiheuttaa sen, ettei valtiovalta pysty poikkeamaan periaatteesta optimaalisella tavalla vaikka se jotenkin onnistuisi hankkimaan kaiken jo olemassa olevan tiedon. Esimerkiksi järven rannalla toimivalla yrityksellä saattaa olla edellytykset keksiä uusi halvempi jätevesien suodatusjärjestelmä, mutta jos sille annetaan lupa päästää jätevedet puhdistamatta järveen uutta suodatusjärjestelmää ei ehkä koskaan keksitä eikä myöskään valtiovalta saa siitä koskaan tietää (Rizzo 1980, 308).

Eduistaan huolimatta markkinatalouteen ja yksityisomaisuuden periaatteeseen liittyy monia käytännön ongelmia. Esimerkiksi jos tehtai-

den rikkipäästöt aiheuttavat laajalla alueella haposateita, jotka tuhoavat toisten omistamaa metsää, ainakin seuraavia ongelmia esiintyy. Ensinnäkin saastuttajien löytäminen ei ole välttämättä yksittäisen metsänomistajan etujen mukaista. Hän saattaa tietää, että tietyntyyppisiä valmistusmenetelmiä käyttävät tehtaas aiheuttavat hänen metsänsä tuhoutumisen, mutta hänen ei välttämättä kannata ryhtyä selvittämään, ketkä ovat vahingon aiheuttajia. Eräänä ratkaisuna tähän on kollektiivinen oikeudenkäynti, jossa metsänomistajat yhdessä tai edustajansa välityksellä selvittävät haposateiden alkuperän ja nostavat joukkokanteen saastuttajia vastaan (Nozick 1974, 80).

Toiseksi metsänomistajien voi olla vaikea löytää syyllisiä eli juuri niitä tehtaita, jotka ovat vahingon aiheuttaneet. Vastaavasti kuin rikollisten etsinnässä valtiovallalla on tiettyjä mitatakaavaetuja puolellaan, ja sen vuoksi voidaan ajatella, että markkinataloudessa valtiovalan eräänä keskeisenä tehtävänä on ympäristöpilaajien etsintä niiden ihmisten puolesta, joiden omaisuutta on loukattu.

Kolmanneksi syy-seuraussuhteen toteaminen voi olla hyvin vaikeaa. Esimerkiksi voidaan saada selville, että kymmenen tehdasta on yhdessä saanut aikaan tietyn alueen metsätuhot, mutta yksikään tehdas ei olisi yksin toimiesaan tuottanut sanottavia haittoja (Shavell 1987, 164). Vastaava ongelma syntyy, kun kaksi metsästäjää ampuu vahingossa metsässä kulkijaa, ja kummankaan luoti ei yksin aiheuta kuolemaa mutta ne yhdessä aiheuttavat. Monissa tapauksissa tämän tapaisiin ongelmiin löytyy prominentti ratkaisu tasanjoon periaatteesta: ainakin jos tehtaiden päästöt ovat suunnilleen yhtä suuria jokainen maksaa vahingonkorvauksia samassa suhteessa.

Käytännössä suurimman vaikeuden haposate- ja monissa muissa ympäristöongelmissa aiheuttaa usein se, että saasteet liikkuvat valtioiden rajojen yli ja vahingonkorvausten voimaansaattamiseksi tarvittaisiin kansainvälistä valtiovaltaa. Ilman tällaista ylikansallista pakkoa käyttävää instituutiota on tyydyttävä vastavuoroisuuden periaatteeseen, joka takaa ainakin joissakin tapauksissa yksityisomaisuuden suojan ulkomaalaisten loukkauksia vastaan. Esimerkiksi Ruotsin valtio ei ehkä salli tehtaidensa saastuttaa suomalaisten omistamia ympäristöresursseja kun se toivoo, että myöskään Suomen valtio ei salli suomalaisten tehtaiden tuhota ruotsalaisten omaisuutta. Vastavuoroisuuden syntymiseksi jomman kumman osapuolen

on rohkeasti aloitettava yhteistyö ja palkittava toisen osapuolen myönteinen vastaus jatkamalla yhteistyötä (Axelrod 1984).

Siirtyminen markkinatalouden periaatteiden ankaraan soveltamiseen edellyttää radikaalia muutosta ihmisten ajattelutavassa. Moni sellainen toiminta, jota nykyään pidetään itsestään selvyytenä, ei ole enää mahdollinen tai se tulee ainakin paljon vaikeammaksi ja kalliimmaksi. Esimerkiksi viemärit täytyy tehdä nykyistä kestävämmiksi, jotta likavedet eivät pääse vuotamaan toisten omistuksessa olevaan pohjaveeteen. Markkinatalous tekee siis nyt elävien ihmisten elämän hankalammaksi, mutta se samalla puolustaa tulevien sukupolvien mahdollisuuksia elää maapallolla ja nauttia sen luonnonvaroista. Markkinatalous onkin välttämätön ensimmäinen vaihe nk. kestävään kehitykseen pyrittäessä (Haukioja 1991).

Käytännössä markkinatalous ei säästä ympäristöä ja muita luonnonvaroja sillä tavoin, kuin kestävä kehitys edellyttää. Esimerkiksi maaperän omistajan kannattaa kylläkin huolehtia omaisuutensa säilymisestä pitkälle tulevaisuuteen, koska sen myyntiarvo säilyy silloin korkeana, mutta johtuen kuolevaisten ihmisten voimakkaasta aikapreferenssistä ja korkeasta diskonttorokosta kaukana tulevaisuudessa saataville tuotoille ei aseteta kovinkaan suurta painoa. Esimerkiksi 100 vuoden diskonttaustekijä 3 %:n korolla on vain noin 0,05 eli kestävä kehityksen kannalta varsin lyhyen ajanjakson päässä oleva tuotto sisältyy nyt elävien ihmisten laskelmiin vain 5 %:n painolla.

Tästä huolimatta markkinatalous tarjoaa erittäin merkittävän ratkaisun niihin ympäristöuhoihin, joista monet tämän päivän ihmiset ovat aiheellisesti huolestuneita. Vielä parempiin tuloksiin päästään vain kehittämällä ihmisten moraalialia siihen suuntaan, että ympäristöä on käytettävä säästeliäämmin kuin mitä meidän oma etumme vaatii, ja ympäristöä on saastutettava vain siinä määrin kuin luonto pystyy nämä saasteet sulattamaan. Markkinataloudessa jokaisella on kuitenkin oikeus käyttää omaisuuttaan, vaikka tällainen käyttö heikentäisi tulevien sukupolvien mahdollisuuksia käyttää samaa omaisuutta, ja valtiovalalle ei voida antaa oikeutta estää esimerkiksi järven omistajaa saastuttamasta omaa järveään, jos tällainen saastuttaminen ei loukkaa nyt elävien ihmisten oikeuksia.

Kiitän Kauppaneuvos Leonard Gestrinin muistorahastoa tutkimuksen tukemisesta.

LÄHTEET

- Axelrod, Robert: *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, New York 1984.
- Coase, R. H.: The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics* 3(1960), s. 1—44.
- Haukioja, Teemu: *Kestävä kehitys, oikeudenmukaisuus ja omistusoikeudet*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, Keskustelua ja raportteja 1:1991, Turku.
- Hayek, F. A.: *The Constitution of Liberty*, University of Chicago Press, Chicago 1978 (1960).
- Hayek, F. A.: *Rules and Order*. Law, Legislation and Liberty, osa 1, Routledge & Kegan Paul, London 1973.
- Hayek, F. A.: *The Political Order of a Free People*. Law, Legislation and Liberty, osa 3, Routledge & Kegan Paul, London 1979.
- Kivikari, Urpo: *Keskeisiä talouskysymyksiä*. Turun yliopiston taloustieteen laitoksen tutkimuksia, Sarja C N:o 3, Turku 1972.
- Mises, Ludwig von: *Human Action. A Treatise on Economics*, 3. painos, Contemporary Books, Chicago 1966 (1. painos 1949).
- Nozick, Robert: *Anarchy, State, and Utopia*, Basil Blackwell, Padstow 1984 (1974).
- Posner, Richard A.: *Economic Analysis of Law*, 3. painos, Little, Brown and Co., Boston 1986 (1. painos 1972).
- Rizzo, Mario J.: Law amid Flux: The Economics of Negligence and Strict Liability in Tort. *Journal of Legal Studies* 9(1980), s. 291—318.
- Rothbard, Murray N.: *For a New Liberty. The Libertarian Manifesto*, tarkastettu painos, Collier Books, New York 1978 (1. painos 1973).
- Shavell, Steven: *Economic Analysis of Accident Law*, Harvard University Press, Cambridge 1987.